

Tuohilipillä lähdekaivosta:
Lähteiden merkitys entisajan elinpiirissä

LÄHTEIDEN KULTTUURIPERINTÖ

Väitöskirjan osatyö, Käytön jäljet: lähteet, ihmiset ja paikka muuttuvassa maalaismaisemassa

Tutkimus tarkastelee Keiteleen lähteitä monitieteisesti yhdistäen ekologian ja kulttuurihistorian näkökulmat. Keskeisenä avaininformanttina toimii Perttu Puranen, jonka paikallistieto johdattaa sekä lähteille että alueen menneisyyteen.

Tässä esityksessä käsitellään yleisellä tasolla lähteiden kulttuuriperintöä.

SANASTOA

Lähde on luontainen pohjaveden purkauspaikka.

Lähdekaivo on lähteeseen tehty kaivo. Lähdekaivon paikalla on siis ollut alunperinkin lähteisyyttä.

Kaivo on pohjaveteen asti kaivettu tai porattu kuilu, jonka avulla vesi nostetaan tai pumpataan maanpinnalle. Kaivon paikalla ei ole ollut lähteisyyttä ennen kaivon tekemistä.

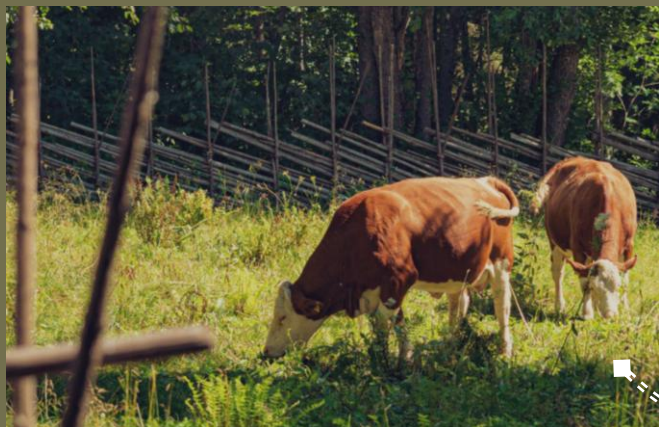
◀ Perttu etsii Kallioselän Puutarhalähteeltä kalliokielloa. Perttu on inventoinut lähteeltä sen poikkeuksellista kasvilajistoa.

1.

2.

3.

Lähteet osana arkea

Ennen sähkö- ja vesijohtoverkostoja jokapäiväisen elämän askareisiin kului paljon vettä. Sitä tarvittiin ruoan ja juomien valmistukseen, saunomiseen ja peseytymiseen, pyykkäämiseen ja karjalle juomavedeksi.

Vaikka pihapiirissä oli yleensä kaivo, uhkasi sitä usein kuivuminen. Jos mahdollista, käytettiin tällöin lähteitä. Moni talon toimi sijoittui usein muutenkin lähteen läheisyyteen. Niitä käytettiin elintarvikkeiden säilytykseen, hampun ja nahan liotukseen, kalankasvatukseen ja jäiden tekemiseen.

Polut poikkesivat usein salojen lähteille, jolloin ohikulkiessa saattoi pysähtyä lähteellä janonsa sammuttaakseen. Lähes kaikilla käytössä olleilla lähteillä olikin tuohilippi. Kieltolain aikaan viinapannut porisivat syrjäisemmillä lähteillä.

◀ 4. Suoraan pihapiirissä tai sen tuntumassa oli yleensä **kaivo**, jonka paikka oli etsitty 1800-luvulta lähtien “taikavarvulla”.

▼ 5. **Lähdekaivoksi** muutettu lähde pihapiirin ulkopuolella. Peltoja ja laitumia on aikanaan sijoittunut lähdekaivon tuntumaan. Lähde- kaivon ympärille levittäytyy kostea ja rehevä lähteikköalue.

POIMINTOJA NIMIARKISTOSTA

Tavallista elämää ja arkea entisajan maaseudulla

Äiti ja lapset juovat vettä kesäisellä
lähteellä 1932. Museovirasto,
Journalistinen kuva-arkisto.

ARJEN ASKAREITA

Lähde oli koko senpuoleisen kylän **vedenotto- ja pyykkienpesupaikka**.

Kaivokivikko, Kirvu (Kotus, 1961). Ylikuunun nuorisoseura

”Se lähe o’iham moantiev varressa. Siellä taloje’**emännät kävivät maitojaan jäähyttämässä ja kirnuamassa.**”

Kirnulähde (Kotus, 1968). Laaksonen, Laila

Lähdeperäinen kaivo. **Siellä kuultiin uusimmat tapahtumat** ja veden haku kesti joskus pidempään.

Akkakiekupysäkki, Koivisto (Kotus, 2001). Riihimäki, Aino

”Palomiestej [=kaskeajien] **juontipaekka**, kävivät aena juomassa sillä lähteellä.”

Karikkolähde, Keitele (Kotus, 1965). Liimatainen, Anni

Lähde Rinteen alapuolella. ”Neittammäen Matti-vaenoa [s. 1830-luvulla] kuluki kalalta kottiisa ja **jätti kaloja siihe että ne säely.**”

Kalalähde, Kiuruvesi (Kotus, 1962). Vesisenaho, Kaisa

”Se on iso hirviän suuri hete. Ne ku on ennen vanahaan **hamppuja kasvattannuj ja sielä niitä liottannu**” likka Lapinlampi, s. 1877

Hamppuhete, Pudasjärvi (Kotus, 1958). Luiro, Aune

”Se on **kylän yhteinen viinalähe, pontikkoo siinä keittäneet**. Myllymatkalla saloon jättäneet viljatuotteita sinne ja Reti siellä keittännä. Reti oli kylän hyväntekkii, seppä ihan täyvellinen.” Onni Nevalainen s. 1908

Viinalähde, Pielisjärvi (Kotus, 1970). Nevalainen, Pirkko

TARINOITA JA TAPAHTUMIA

“Kallion alla semmonen kolo, missä oli aina raikasta vettä. **Piippu-Kaija oli siälä ussein tupakoimasa.**” Emil Mäkinen, s. 1881.

Piippu-Kaijan lähde, Loimaa (Kotus, 1962). Laakso, Ritva

“Oli lehmä nimeltä Viljanen. **Aina ko mentiin mettään tai tultiin siältä, Viljanen joi siitä lähteestä, siitä** tuli se nimi.” Joel, 63 v.

Viljasenlähde, Metsämaa. (Kotus, 1963). Kouri, Raija

Lähde, jonka luona on **tapahtunut v. 1886 murha**. Pellonraivaustalkoissa syntyi riita jostain mitättömästä asiasta. Lähteessä pestiin veri vaatteista.

Murhalähde, Äänekoski (Kotus, 1962). Kapanen, Seija

Lähteeseen upotettu isonvihan aikana Tammelan kirkonkello, kun vihollinen aikoi ryöstää sen.

Kellolähde, Forssa (Kotus, 1927). Ågren, Bruuno Valdemar

USKOMUKSIA JA MYYTTEJÄ

Kerrotaan, että Sammaslähde oli sammalien peitossa päivisin, mutta aukesi yöksi. Lähteen vedellä uskottiin olevan **parantava vaikutus**, jos lähteeseen heitettiin rahaa tai hopeaesineitä. (Vihtori Lahti s. 1887)

Sammaslähde, Loppi (Kotus, 1966). Hakkarainen, Varpu

Lähde Karttulan tien lähellä. Lähteen vedellä on uskottu olevan **ihmeitä tekevä vaikutus**. “Sitä kuj juop niin tulloo korreeks.” Otto Karhunen, s. 1898

Ihmelähde, Karttula (Kotus, 1973). Ylinen, Raimo

Lähde Pienenmäenkankaan laidalla. Pienenmäen torpassa on asunut 1800-luvulla Kalle Lepistö, “Pienenmäen ukko” [kansanparantaja-selvännäkijä]. **Hän on “kahtonnu” tiedusteltuja asioita lähteestä**. “Myö pelättii lapsena sitä lähettä kaoheesti.”

Kalle-vainajan taikalähde, Kiuruvesi (Kotus, 1968). Kumpulainen, Martta

“Ne ennenvanahaset immeeset ovat puhuneet niistä **aarteista**.” (Enempää ei vanha isäntä suostunut millään puhumaan)

Hopealähde, Sonkajärvi (Kotus, 1954). Kääriäinen, Kyllikki

Mitä menneestä ajasta on jäljellä?

Lähteiden käyttö hiipui ja niiden arvo unohtui laajemmassa mittakaavassa verrattain lyhyessä ajassa 1900-luvun puolivälin paikkeilla. Monet merkityksensä menettäneet lähteet tuhoutuivat rakentamisen, laajenevien peltoalojen ja soiden kuivatuksen tieltä. Ennen tehometsätaloutta salomaat olivat täynnä tiuhaan tallattuja polkuja, jotka poikkisivat lähteillä. Nyt polut ovat kadonneet, eikä lähteiden kohtalosta ole tietoa.

Se mitä on säästynyt, on usein kätkössä. Menneen ajan merkit voivat olla turpeeseen tai kasvillisuuteen hautautuneita. Historian havinasta kertovat muunmuassa hienovaraiset muokatut lähteen muodot, kivikehät, puukehikot ja salvotut kaivorakenteet sekä vanhat vedenottovälineet.

Maaseudun vanhin sukupolvi muistaa vielä omakohtaisesti sen ajan, kun lähteitä käytettiin ja tarvittiin, ja kun lähes jokaisella lähteellä oli oma nimensä.

Salvotun lähdekaivon puiset jäänteet lähdeallikossa. Yleensä vanhat rakenteet eivät erotu näinkään selkeästi.

NIVALAINEN

Optatus Raatikaisen elämästä (s. 1874-1956)
Keiteleen Raatikkalassa (*Vellamo Paananen, Sävel ja Sommelo, 1980*):

”Pihakaivossa vesi ei riittänyt yhtenäkään talvena koko ajaksi. Sitä oli ajettava hevosella ja sammiolla Nivalaislähteestä.

Vettä Raatikkalaan oli haettava iso sammiollinen kaksi kertaa päivässä. Jos oli tuvan pesupäivä, piti lähteellä käydä viisikin kertaa. ”*Tuntuis niinku yötä myöten sais tuota vettä ajaa*”, arvelivat rengit.

Lähteen vesi oli niin suosittua, että kesäpyhinä kylän miehetkin kävivät sitä juomassa. Lähteen alla voitiin urheilla ja viettää muuten pyhäpäivää lähteen läheisyydessä olevilla kentillä. Siellä oli Raatikkalan Ylä- ja Alapoikainpellot, sileiksi raivatut kentät, joilla kisailtiin kesäaikana. Tietävästi molemmat aukiot olivat entisiä kaskia, mutta ne oli myöhemmin jätetty metsän keskelle poikien leikkikentiksi.”

Aikanaan ennen Keiteleen kirkon rakentamista (1876) on Nivalaisen ohitse kulkenut Pielavedelle johtanut kirkkotie.

1.

2.

3.

1.

2.

Nivalainen vuonna 2025

lippu appell. = 'tuohesta taivuttamalla valmistettu yksinkertainen kuppi, jota varsinkin lähteillä on käytetty juoma-astiana'

4.

Salo, Kyllikki (Kotus, 1980, Lippilähde)

Vanhan kirkkotien pohja kulkee edelleen Nivalaisen ohitse. Reino Jauhiainen on tehnyt Nivalaiselle johtavan kyltin ja kaksi lippia, jotka löytyvät nyt Nivalaiselta. Reino näytti, Kuinka lippu taitellaan ja miten sitä käytetään.

3.

